

Helligtrekongersløb på Omø

*En analyse af en traditions betydning for et lokalsamfund
– belyst igennem en 30-årig periode*

Af Birgitte Storm

Baggrunden for denne artikel er en undersøgelse, jeg foretog på Omø i foråret 1987, hvor jeg kortlagde, hvordan udviklingen i de sociale relationer i et ø-samfund, som Omø, har ændret karakter inden for de sidste 30–40 år.

På et par små øer i Storebælt findes der en meget speciel tradition, der afslutter julens herligheder – nemlig helligtrekongersløbet, d. 5. januar.

For nogle af Folk og kulturs læsere er helligtrekongersløb sikkert ikke et nyt fænomen, for allerede i slutningen af 60'erne og 70'erne havde folklorister fået øjnene op for skikken, og Carsten Bregenhøjs analyse af helligtrekongersløb på Agersø – den ene af de to øer – vandt stor opmærksomhed i fagkredse.

Den anden ø – Omø – blev imidlertid lidt stedmoderligt behandlet i undersøgelsen og konklusionen var da i starten af 70'erne, at:

»På Omø er skikken så vidt man kan se ved at gå i opløsning.«
(Carsten Bregenhøj: »Helligtrekongersløb på Agersø«, s. 49–50).

Formålet med denne artikel er imidlertid at vise, at helligtrekongersløbet på Omø bestemt ikke er en skik i aftagen, men at den er en yderst *følsom* tradition – og en god indikator på det sociale liv, der leves i dette lokalsamfund – og at den her i 80'erne lever i bedste velgående.

Beskrivelser af helligtrekongersløb

I en menneskealder har beboerne på Omø løbet helligtrekongersløb. Men igennem tiderne ikke på den samme måde, med samme hensigt og samme iver.

På Dansk Folkemindesamling ligger der en beretning fra 1945, der

Næsten 100 løb hellig trekonger på Agersø

Den hyggelige skik er ikke i aftagende her,
men næsten udslettet på Omø

Den gamle skik med at klæde sig ud og vandre fra hus til hus på aftenen før helligtrekonger holdes kun i hævd ganske få steder i landet, deriblandt på Agersø, hvor tilslutningen i aftes viste, at den hyggelige skik ikke er i aftagende.

Mange familier blev i aftenens løb besøgt af ca. 75 yngre og ældre dels i smukke historiske dragter, udlånt af Lars Peter Nielsen fra søns »museum«, og dels i morsomme og farverige udklædninger. Alle har dog næppe været inde i hvert eneste hjem, siges der til os, så der har nok ialt været et lille hundrede ude rundt om på søen.

Alle var maskerede, og det var traditionen tro ikke muligt at få dem til at sige blot et eneste ord, der kunne røbe deres identitet. De fleste steder stod der småkager og godter parat, og mange steder også en tår at drikke.

Går det end fint på Agersø, så har skikken på Omø været i stærk tilbagegang gennem de senere år, og efter hvad der observeredes på søen i aftes, er der næsten tale om en total udslettelse. I.-J.

"Sjællands Tidende"; 6/1 - 1967

Indtil 1966 udgjorde Omø en selvstændig kommune. Ved kommunesammenslutningen blev Omø herefter en del af storkommunen Skalskør. I årene efter skulle omboerne vænne sig til de mange forandringer, der skete - det kom også til udtryk en aften som helligtrekongersaften.

præcist og klart beskriver helligtrekongersløbet i 40'rne. Centralt var det dengang, at de omklædte *ikke afslørede sig*:

»Paa Omø har de en meget gammel Skik med at klæde sig ud Helligtrekongeraften og gaa rundt fra Sted til Sted. Det er baade gamle, unge og Børn der gaar rundt, men det er er mest Børn og unge Mennesker der gaar rundt nu, og de er klædt ud i meget forskellige Dragter. De pynter sig med gammelt Tøj og vender Frakker, for at se om de bliver kendt hvor de kommer.

Der er nogle Mandfolk, der klæder sig ud som kvinder, og der er nogle Kvinder, der klæder sig ud som Mænd. Nogle er klædt ud som Fiskere eller meget gamle Folk, og nogle stopper sig ud med Pukkel og Mave. De har Maske for Ansigtet for ikke at blive kendt. Masken er købt eller hjemmelavet.

Mændene har gerne en Kæp eller Stok i Haanden, som de kan slaa fra sig med hvis Folk bliver for nærgaaende og vil rive Masken af dem. Det er kun for sjovt at de gaar rundt, og det er ikke for at faa Penge. De siger ikke noget naar de kommer ind, men gaar ind og viser sig i Stuen. Helligtrekongeraften er Døren næsten aldrig lukket for alle ved jo at der kommer omklædte, som Folk paa Omø siger, og de omklædte faar Kager, Æbler, stoppet Piben og i den gode Tid fik de Snapse mange Steder særlig naar Folk trode at det var Kvinder der var klædt ud i Herretøj. Saa skulde de se om de omklædte kunde tage en Snaps ...

Nogle Steder var de lidt slemme ved de omklædte og vilde rive Masken af dem for at se hvem det var, men de Steder kom de ikke, og kom der gik de ikke saa langt ind i Stuen saa de kunde komme hurtigt ud af Døren igen hvis der skulle ske noget. Det er særlig i Omø By og ved Havnen at de omklædte gaar rundt, der kommer næsten ingen Konger ud til dem der boer udenbys. Paa Agersø klæder de sig ogsaa ud Helligtrekongeraften.«

I 80'erne er det en norm, at afsløring *skal* finde sted, før den omklædte drager videre:

»Det er en regel, at man lægger masken. I dag er det. Men for år tilbage, der var det ikke. Der var der mange gange, at de holdt masken på, så vi aldrig er blevet klar over, hvem det var. Somme tider tror jeg nok, det var før i tiden, at folk gjorde det, fordi de gerne ville se de mennesker, hvordan de reagerede over for det og måske også se deres hjem, det vil jeg tro. Men i dag er der ikke noget. I dag er alting meget mere åbent end før i tiden ...«

(fortalt af en omøbo i 1987).

For at forstå den »vildskab« og »tilknappethed« som især prægede 40'erne og 50'ernes helligtrekongersløb, forandringerne som omtales i citatet fra '87 og de forskellige interesser, der implicit kommer frem i de to citater, er det nødvendigt at se på lokalsamfundets sociale relationer – dets netværk – som deltagerne i helligtrekongersløbet indgik og indgår i. I den sammenhæng spiller konflikter og magtrelationer i hverdagen en ikke uvæsentlig rolle og polariseringen bonde- og fiskersamfund er her central.

Bondesamfundet Omø i 50'erne

Især bønderne oplevede en økonomisk fremgang til hen imod slutningen af 50'erne og både materielt, økonomisk og ideologisk domine-

rede de dette ø-samfund. Små, men solide bondegårde (ca. 13 stk.) lå i Omø by, midt på øen. »Byen« var kulturcentrummet: Her lå kirke, skole, andelsforsamlingshus, andelsmejeri, andelsfrysehus, andelsbrugs, posthus, telefoncentral og bager, ligesom sognerådsformand, sognefoged, præst, lærer og jordemoder/sygeplejerske boede her.

Landbruget var hovedsageligt baseret på malkekøer, hvilket var rationelt i forhold til, at meget jord ikke kunne bruges til andet end græsning – store områder ligger således hen som enge, moser og strandarealer.

Ved Kirkehavn – »Havnen« – boede langt de fleste fiskere og her var der ikke anden bebyggelse end de små, overvejende fattige fiskerhuse. Kun færgeløbet, som var af central betydning for hele øen, har fiskerne »haft«. En gang om ugen var det muligt for omøboerne at komme til købstaden Skælskør og retur samme dag.

»Bondedistance« til Havnen

I dagligdagens arbejde fungerede de to samfund Kirkehavn og Omø by næsten uafhængigt af hinanden, og afstanden mellem de to bebyggelser var bevidsthedsmæssigt meget længere end de ca. halvanden km, der fysisk er. Således fortæller søstrene Anna og Ida, der som børn boede i Byen.

Anna: Vi måtte ikke til Havnen og lege ... Vi kom ned til fødselsdage, fordi da vi begyndte at gå i skole

Ida: (afbryder), ja, hos Hertha og Sigrid (børn ved Havnen)

Anna: Ja og jeg kom ned hos Ingrid for jeg kom til at sidde sammen med Ingrid, for vi var 3 piger, Ingrid og Oles Inge, men jeg blev sat sammen med Ingrid, og så på den måde kom jeg til Havnen til fødselsdag, men det var også den eneste gang, jeg var ved Havnen. Vi måtte ikke rende og lege, slet ikke

Ida: Men det var også fordi det var for langt væk

Anna: Men de kom heller ikke op og legede med os

Ida: De legede hernede og vi legede deroppe

Anna: Vi legede overhovedet ikke sammen

Ida: Men så måtte vi jo heller ikke komme til Havnen. Altså det var ligesom om, at mor mente, at det var forfærdeligt med al det vand og al det der

Man fristes til at tro, at denne adskillelse skyldes, at der ikke har været familiemæssige relationer til Havnen, men eksempler viser, at

dette langtfra var tilfældet. Gudrun, der er bondedatter og i 50'erne boede i Byen, besøgte tit faster Boel, der var gift med en fisker og boede ved Havnen. Men der var et skarpt skel mellem faster Boel og Havnen:

»Vi måtte ikke gå til Havnen, men det gjorde vi jo heller ikke ... Men vi måtte godt gå ned til Boel, og det var jeg, jeg kan i hvert fald huske, at jeg tit var dernede.«

Skellet mellem faster Boel og Havnen var så effektivt, at Gudrun f.eks. intet vidste om faster Boels mand, om han var fra øen og lign.:

»Anders (Boels mand) han har jo alle dage været fisker, men om han er øbo, det ved jeg ikke engang, så meget ved jeg ikke om ham ... det har jeg aldrig nogen sinde spurgt om.«

Den mere eller mindre udtalte distance bønder holdt til Havnen – og fiskerne – bundede ikke så meget i en økonomisk, som i en *ideologisk forskel*.

En god bondemoral var, at man klarede sig selv og ikke var afhængig af andre – i al fald ikke uden for slægten. Men i modsætning til bønderne kunne fiskerne *ikke* leve af deres hovederhverv – fiskeriet.

Fiskernes netværk

Fiskerne måtte på forskellige måder supplere deres indtægt. Fiskerkonerne måtte f.eks. tilbyde deres arbejdskraft i kartoffelhøsten for på den måde at have kartofler til vinteren. En anden indtægtskilde, som supplement til fiskeriet, var at leje sit hus ud til sommergæsterne. I hele sommerperioden boede fiskerfamilien så i et udhus eller lign. En tredje indtægtskilde var bjærgning af skibe, hvilket gav fiskerne øgenavnet: »Sørøverne fra Omø«. De var hurtige og vakse til at få øje på nødstedte skibe, hvilket gjorde, at Svitzer omkring 1960 tilbød fiskerne samarbejde.

Samlet kan siges, at fiskerfamiliernes forskellige bijobs medførte, at de kom i kontakt med mange forskellige mennesker, som de ikke nødvendigvis var i familie med. Det sociale netværk blev dermed større. Desuden fik de også en kulturel påvirkning, som bønderne ikke i samme grad og lige så hurtigt modtog.

Efterhånden som fiskerne tjente flere penge, indførte de »moderne« ting: byggede nye huse med en meget anderledes funktionsopdelt indretning end de ældre beboelser og fik indlagt vand, elektricitet m.m.

Bøndernes netværk

Gårdejerne var specialiserede som bønder. De havde ikke bijobs, men var med i en række laug. De havde fælles forpligtelser i bl.a. brandslukningskorps, snerydning og i digelauget, ligesom alle gårdejerne *skulle* (og fortsat skal) deltage i wolmersgildet, 1. maj, for at fordele fællesarealerne. Forpligtelserne har været med til at styrke nogle ideologiske bånd mellem bønderne og har samtidig sikret en vis kontrol med hinanden, hvilket udadtil kan have styrket deres dominans på øen.

I dagligdagen arbejdede såvel mand som kvinde, men hver gård arbejdede hovedsageligt for sig selv. I 50'erne havde bønderne karle eller konfirmationsdrengene ansat på gården (ofte egne eller naboens ældre sønner).

I forbindelse med udførelsen af mere hårdt arbejde, f.eks. høst og slagtning, hjalp slægtninge hinanden, mens nabohjælp næsten ikke har forekommet. Skulle der f.eks. lånes en hest til markarbejde foretrak bønderne også at låne hos slægtninge, fremfor naboer.

Samlet kan siges om fiskernes og bøndernes netværk, at det for bøndernes vedkommende er domineret af et meget stærkt familienetværk. Tendensen er, at det er funktionelt diffust – dvs. at man er sammen om mange forskellige aktiviteter med de samme personer. Dette gør i en vis udstrækning netværket *lukket*.

Fiskerne har også ligesom bønderne haft et tæt familienetværk, men samtidig er tendensen, at netværket er relativt *åbent* med flere sekundære relationer.

Især bøndernes lukkede netværksrelationer, mener jeg, har afgørende betydning for, på hvilken måde omøboerne løb og opfattede helligtrekongersaften i 50'erne. Dette vil jeg vende tilbage til.

Helligtrekongers aften i 50'erne

Mange træk i beskrivelsen fra 1945 kan genfindes i 50'ernes helligtrekongersløb. Helt i dagligdagens ånd var det mest almindeligt, at de to bebyggelser – Omø by og Kirkehavn – ikke blandede sig helligtrekongersaften.

Helligtrekongersaften var afslutningen på julen og derfor fejrede man denne sidste dag ved at være sammen med den nærmeste familie og spise julemad – ligesom juleaften:

»Vi opfattede som børn, at det næsten var sjovere og en større fest end selve juleaften. Vi havde f.eks. åbent ind til den nye stue, hvis det

Skønt den fysiske afstand mellem nabogårdene kunne være meget lille, som vist her, behøvede det absolut ikke at resultere i, at man havde noget med hinanden at gøre i hverdagen.

ikke var for koldt og hvis vi var mange, og vi havde altid besøg af Edith og Åge ude fra Øret. Vi fik altid varmt mad den aften og det var som regel and eller flæskesteg.«

Som nævnt i citatet blev fjernereboende familiemedlemmer inviteret med til festlighederne.

Først på aftenen løb de lidt ældre børn og unge og senere på aftenen, når aftensmaden havde bundfældet sig, løb de voksne – omklædte og maskerede til ukendelighed, for det var vigtigt ikke at blive genkendt.

Graden af udklædningens originalitet var underordnet – maskerne, der oftest var af lagenstof, havde ikke altid hul til munden, for trakteringen spillede ikke den store rolle – for de omklædte. For værterne derimod var det vigtigt at kunne friste med en række lækkerier: æbleskiver, skærekager og frugt – som led i at afsløre de omklædte.

De forskellige aldersgruppers behov for helligtrekongersaften

Det usædvanlige i helligtrekongersløbet er, at det involverer *alle* aldersgrupper – enten som vært (oftest de ældste) eller som omklædt – det siger noget om dets bredde og styrke.

Børnenes deltagelse

Ifølge omøboernes egne udtalelser var det primært unge og voksne, der var *omklædte*. De følgende udsagn fortæller om henholdsvis slutningen af 20'erne og starten af 40'erne:

»Jeg husker det som det mest var de voksne; børn var dengang mere bange for masker. Dengang var det jo ikke så sjældent, at gamle mennesker gjorde børn skræmte ved at fortælle om trolde og andre underlige væsner.«

»Vi måtte da ikke klæde os ud, da vi var børn. Det er da først efter vi blev konfirmeret vi var ude og rende.«

For børnene kunne helligtrekongersaften være en lidt ambivalent oplevelse, for det var spændende, at der skete noget, at der var gæster og at der kom omklædte, men det kunne undertiden være næsten *for* meget:

»Jeg kan i hvert fald huske, vi skulle ikke sidde længst fremme i stuen, men så'n lidt tilbage. Og det var nok fordi vi ikke var for modige. Og vi turde heller ikke, hvis det bankede på, for det var altid helt ude ved den yderste dør, så man kunne høre det. Vi sad og lyttede: Nu kommer der vist nogen og så fór vi gerne lidt tilbage, fordi de godt kunne gøre sådan et eller andet ud efter os med en hånd eller en stok.«

De voksnes deltagelse

Behovet for at løbe helligtrekongersløb i 50'erne skal ses i sammenhæng med det stærke familienetværk, især bønderne har haft. Men uanset om man var bonde eller fisker, var det kun inden for den nærmeste omgangsflade, man kom længere end til køkkendøren:

»Jeg kan huske, at jeg var omme hos Amanda og Niels og det var nemlig et sted man aldrig plejede at komme længere til end i køkkenet, f.eks. når man solgte Julestjernen. Dér kom vi aldrig længere end til køkkenet.«

Det var ude i køkkenet alle hverdagens sociale aktiviteter, der ikke kunne klares udenfor, foregik. Det var det første rum efter entreen og her stod der et spisebord med bænke/stole rundt om. skulle noget aftales med en anden omøbo, kunne det foregå her; kom posten med noget, blev det lagt her. Selv når slagteren eller dyrlægen fra fastlandet kom, blev han budt på kaffe i køkkenet. Hvis det gik stort for sig, måske i dagligstuen.

Det »allerhelligste« – den »fine«, den »pæne«, den »nye« stue – brugte man kun til større festlige sammenkomster og herunder hørte helligtrekongersaften.

Da det var begrænset, hvem man besøgte i dagligdagen, var nysgerigheden – interessen for at se hinandens hjem – stor og helligtrekonger var en af de eneste lejligheder til at se, hvordan de andre havde indrettet sig – om der var købt nyt siden sidst osv.:

»Og der VAR også nogle der kom de steder, hvor de ALDRIG kom, for den aften var der nemlig lukket op til den pæne stue, og så kunne de jo også se, hvordan de havde det.«

Helligtrekongersaften har altså betydet meget for tilfredsstillelsen af nysgerrighed og interesse.

Men i forbindelse med at være omklædt betød *maskeringen*, som beskyttelse af anonymiteten, meget:

»Men de fleste, de gjorde jo alt muligt for ikke at blive genkendt. Mange af dem genkendte vi. Når vi så begyndte at kredse ind, hvem det kunne være, så skyndte de sig jo mange gange og gå, fordi de VILLE ikke genkendes. Og det har jo også noget med, de nok ville føle det lidt pinligt.«

Der kunne være flere grunde til, at det var pinligt at blive genkendt. F.eks. hvis den omklædte var et sted, han/hun i dagligdagen *ikke plejede at komme*:

»dem som man ikke så til daglig og som holdt sig meget for sig selv, men som kom ud af busken sådan en aften, fordi de var klædt ud, hvis sådan én blev genkendt, eller man hørte at han eller hun også havde været ude at løbe helligtrekonger, så blev de mange gange stemplet som: Det er også bare fordi de er så nysgerrige. Jeg ved foreksempel at sådan en som mor (der var tilflytter), hun har aldrig ville være med, fordi hun i hvert fald ikke have det påduttet sig, at hun var nysgerrig.«

Dog var der gradsforskelle. Hvis man *snakkede* sammen i dagligdagen var genkendelsen knap så pinlig, som hvis man overhovedet ikke blandede sig med dem, man var gået ind hos. Uvenskab i dagligdagen kunne være årsag til, at man måske ikke talte sammen. Det behøvede ikke at være direkte fjendskab, der var grunden, men oftere små uoverensstemmelser, som f.eks. at naboens børn legede på ens gærde eller at naboens høns rendte rundt i ens have og lavede ravage: »så gik man mere og var sur over det, end man gik over og sagde det til folk.«

Min hypotese er i forbindelse med afsløring af den omklædte, at det at kunne stemple folk som nysgerrige, har givet værten mulighed for – alt efter, hvor dygtig en iagttager/afslører han var – i en vis grad selv at styre og regulere, hvem han ville have besøg af.

Spontan/planlagt deltagelse

At være nysgerrig i dagligdagen var hos de fleste bønder ilde set og hang sammen med en streng arbejdsmoral. Det var fint nok at have øjnene med sig, mens man arbejdede, men nysgerrig var man, hvis man f.eks. gik på visit, uden noget egentlig ærinde.

Man kunne imidlertid camouflere nysgerrigheden helligtrekongersaften ved at løb *spontan*:

»jeg har i hvert fald oplevet, at Åge og Edith måske sammen med nogle af de store drenge hos os har sagt: Det kunne også være sjovt, *nu vi er heroppe* og så har vi fundet nogle gamle klude frem, og så har de gået en runde ... De bemærkninger kan jeg i hvert fald huske, om det så har været dém hjemme hos os eller andre steder fra, eller man har snakket bagefter om det: ja de fandt også *pludselig på* at løbe helligtrekonger. Altså noget har været planlagt, noget har ikke været planlagt ... Når man kun gik én, så var det nok mere for at man gerne ville være anonym.

Sådan så der ikke var nogen, det vidste det, hverken venner eller fjender, så gjorde man det på den måde. Hvis de nu havde planlagt det i 8 dage, så var der allerede mange, der vidste, at du ville ud og løbe, for flere var vi jo ikke.«

Omø i 80'erne

Flere væsentlige forandringer satte ind i 60'erne og var med til at ændre de ovenfor skitserede relationer. I 1962 fik øen sin egen færgeforbindelse til fastlandet, hvilket gjorde – og fortsat gør – dagligdagen lettere for omøboerne. Den åbnede for muligheder, der ikke eksisterede tidligere. Bl. a. kunne børnene fortsætte i skole på fastlandet efter 7. klasse. På længere sigt gav det nogle generationsproblemer, fordi det ikke længere var så selvfølgeligt, at børnene ville blive på øen.

I 1966 blev Omø indlemmet i storkommunen Skælskør. Det satte synlige spor i landskabet: asfaltering af veje, vejbelysning og vejskilte m. m., mens der mere usynligt skete ændringer i bøndernes magtprivilegier.

Det relativt asymmetriske forhold, der endnu i 50'erne var at spore mellem fiskerne og bønderne, eksisterer ikke længere. Afstanden mellem bebyggelserne Kirkehavn og Omø by er praktisk taget udlignet.

En gård i dvale – svært at klare for to ældre mennesker.

Der bor i dag fiskere i bondebyen og familierelationer mellem de to bebyggelser forekommer mere hyppigt. Selvom der godt kan være meningsforskelle og vanskeligheder med at forstå hinandens ønsker og krav til, hvordan øens fremtid skal sikres, er polariseringen: bønder/fiskere udjævnet.

Bøndernes netværk

I 1950 havde Omø ca. 300 indbyggere; i dag bor der ca. 150. Nedgangen er sket hos bønderne, ikke hos fiskerne. Op igennem 60'erne og 70'erne stagnerede det førhen så driftige landbrugsmiljø med børn og unge, karle og piger, samt andelsforetagender.

I dag er langt de fleste gårde befolket med halvgamle ungarle eller ældre ægtepar, hvis børn har forladt øen.

I en undersøgelse fra 1985 foretaget blandt øens landmænd (13 stk.) svarede kun én, at han regnede med, at gårdens drift ville fortsætte med næste generation. På to unge familier nær, ser det ud som om, det er den sidste generation bønder, der sidder på gårdene.

Det grundlag, der gjorde landbruget rentabelt for landmændene i 50'erne (malkekvæg) eksisterer ikke mere. Helt konkret skete der på

Omø det, at andelsmejeriet lukkede i 1967. Landmændene sendte herefter deres mælk i junger til fastlandet, men allerede i starten af 70'erne fik landmændene nye direktiver fra fastlandet om, at hvis de fortsat ville være med i mælkeaf tagningsordningen, skulle de aflevere en bestemt mængde mælk pr. dag; fedtprocenten skulle være af en vis størrelse og renligheden af en vis kvalitet (rørmalkningsanlæg).

Det var der ikke mange landmænd, der kunne leve op til, hvorfor der i dag ikke er nogen, der leverer mælk. Bønderne har fortsat blanded brug, dog med hovedvægten på svineavl, og der er kun få, der har intensiveret produktionen. Flere brug, hvor jorden er solgt fra, ligger nu hen som ødegårde.

For overhovedet at klare sig økonomisk har de fleste landmænd måttet supplere indtægten med bijobs, der som regel er inden for servicesektoren. Eva fortæller om sin mands forskellige jobs:

B. S.: Hvor mange forskellige jobs har især Verner haft ved siden af at have gården?

Eva: Øh, for mange år siden, der var han reservepost, så holdt han op med det. Og så har han været skraldemand i 12-14-16 år, efterhånden.

B. S.: Men det er han ikke mere, vel?

Eva: Nej, nej.

B. S.: Hvorfor ikke?

Eva: Der kom en ny skraldemand (i Skælskør) som ville sætte ham ned i pris og det ville Verner ikke køre for.

B. S.: Hvem tømmer nu?

Eva: Så kommer de ovre fra Sjælland og kører rundt herovre og kører tilbage igen, hvor Verner han samlnede det og sendte det over til Stignæs, hvor det blev tømt derovre. Så har han kørt mælk. Han har haft rensningsanlægget nogle år.

B. S.: Hvad har han gjort ved det?

Eva: Ja, været ude og tilse det og måle slamstyrke, hvad er det, i 3-4 år.

B. S.: Lappede de over, så han havde det hele på en gang?

Eva: Ja, altså engang, der havde han både affald og mælkekørsel og rensningsanlæg og så havnefoged.

B. S.: Han har også været havnefoged?

Eva: Han har været havnefoged et år også. Men der var han altså også ved at få stress.

B. S.: Plus gården?

Eva: Plus gården!

- Lone: (datteren) Åh, jamen der var han heller ikke til at komme i nærheden af.
- Eva: Han var ikke til at komme i nærheden af ganske simpelt. Og så sagde han havnen fra.
- B. S: Ja, og nu er der en havnefoged dernede.
- Eva: Ja, og han har også rensningsanlægget. Så Verner er bare post.

Denne situation er som sagt ikke enestående. Langt de fleste af bønderne har bijobs: med olieudsalg, transport for brugsen, er fyrpassere, graver/ringer o.s.v.

I kraft af at der på de enkelte gårde blot sidder én eller to personer, og at de kun har få tønder land, er et fællesskab omkring deling af maskiner og lignende nødvendigt for at få bedriften til at løbe rundt. Samarbejdet er som regel mellem brødre og fætre.

I takt med den økonomiske udvikling er bøndernes netværk ændret. Opsplitning i dagligdagen med forskellige typer arbejde – fra selvstændig til funktionær – har betydet en anderledes livsform. Det sociale netværk er karakteriseret ved en større differentierethed og større bredde. Familierelationerne er stadig tætte, men især knyttet til arbejdssituationer.

Familienetværket er i øvrigt stærkt reduceret; efterhånden som de ældste dør, og børnene flytter fra øen, forsvinder hele familier. Erstatninger for disse relationer kan i sommerhalvåret være sommergæster og det lokale traktørsted og i vinterhalvåret strikkeklubber, foreningsarbejde samt fester og baller. Dette skal jeg vende tilbage til.

Fiskernes netværk

Som tidligere nævnt blev fiskernes situation bedre i løbet af 50'erne. Om dette fortæller Connie, der er gift med en fisker:

»Så skete der også det med fiskerne, at de fik nye garn. De havde haft de her bomuldsgarn først. De rådnede jo op. Det var skide besværligt; de skulle bakes og de skulle hænges op og tørres. Det var en meget langsommelig affære, ik, og så fik vi nylongarnene og dem kunne man jo lige klare op i en fart og så i vandet igen. Så kom der vel også lidt flere fisk heromkring eller – jeg tror det var garnene der blev bedre, så de fangede mere.«

Men også en begyndende fiskeindustri og Svitzer betød en klar forbedring af de økonomiske kår.

Det er ved Kirkehavn fiskernes nye, moderne boliger findes.

De fleste aktive fiskere er unge. De har selv familie og mange af dem er tilflyttere, som kan lide at bo på øen. Den unge generations netværk er domineret af erhvervet, hvor mand og kone hjælper hinanden med bl. a. at rense garn. De fleste familier mødes til fælles rensning i »Fiskernes Hus«.

For fiskerne er der på flere niveauer et fællesskab, der knytter dem sammen. For det første har »kampen« med myndighederne om en ny lystbådehavn skabt en fælles interessesfære. For det andet arbejder mange fiskere sammen som arbejdskammerater inden for bjærgelaug.

For kvindernes vedkommende betyder den i perioder fraværende mand – fra marts til juli tager flere fiskere til Vesterhavet for at fiske – et relativt tæt forhold til de øvrige kvinder. I fællesarrangementer og lignende er det især kvinderne, der er initiativtagere.

Indtil nu har fiskerne kunnet leve af fiskeriet – med støtte fra bjærgelaug – selvom mange fiskerkoner synes, det er en høj pris at skulle betale for at få det til at løbe rundt. Det er ikke lutter idyl, at manden tager til Thorsminde i flere måneder, eller om vinteren – uden varsel – skal på redningsaktion. Her, ca. 2 år efter min undersøgelse, skal det dog understreges, at fiskernes situation igen er ved at vende: Havforureningen med den deraf følgende bratte nedgang i fangster stiller fiskerne i en vanskelig situation.

Den dominans, bønderne havde i 50'erne – og som i dagligdagen kom til udtryk ved et tæt/lukket netværk – eksisterer ikke i dag. Hverken fisker eller bonde kan i dag klare sig alene ved deres hovederhverv, hvilket gør netværket meget bredere/løsere end tidligere. Til gengæld er de familiemæssige relationer især for bøndernes vedkommende blevet færre.

Andre forhold, der betød knap så meget for omøboernes netværk i 50'erne, gør sig i dag gældende og spiller en vigtig rolle. Hyppige færgeture til fastlandet i sommerhalvåret – med dertil hørende turisme og venne/familiebesøg involverer *alle* på øen. Sommeren giver øen et relativt løst netværk, i modsætning til vinteren, hvor netværket er relativt tæt:

»Så kommer alle turisterne, som vi skal snakke med. Det er også dejligt, indtil vi bliver trætte af dem igen. Vi kan godt blive trætte af at have besøg, i det hele taget, at de render rundt herovre. Man behøver ikke engang at have gæster for at være trætte af dem. Det er ikke sådan at vi kunne tænke os at smide dem ud på nogen måde, vel, men altså: nu bliver det dejligt at komme ind i den gode rytme igen, som man har om vinteren. Det glæder man sig til.

Det kan godt være nogle gange at nogle man kommer temmeligt meget sammen med om vinteren, sådan til at spise og feste. Der kan man godt risikere at gå en hel sommer uden at vi næsten ser hinanden. Jeg har præsteret at køre forbi én, uden at jeg kunne kende hende (griner). Det har hun nu også prøvet med andre. Det er helt utroligt. Det er fordi vi holder op med at kigge på folk. Der går så mange hele tiden, så holder vi måske pludselig op med at hilse og kikke og så kan man altså pludselig køre forbi én herovre fra, og man får besøg af familien og sådan noget, og så har man bare ikke tid til de venner, man plejer at have. Der sker altså temmeligt meget. Men på én måde kan man sige, at så er vi ladet op til at, altså vi får så mange nye indtryk, ik, at så bliver det NOK! Så skal vi være os selv igen. Altså det er ikke løgn; det kan måske godt lyde som en fornærmelse, men det er ligesom en lettelse: »Ih, hvor er det dejligt nu. Nu er det overstået.« Og det er altså ikke mig alene, der siger det, det er det ikke. Der er sådan set drøn på sommer og vinter, men om vinteren, der kan vi selv bestemme.«

Der er på Omø tradition for at have mange foreninger, og foreningslivet hører primært vinteren til. Ligeledes er det i vinterhalvåret, de fleste festligheder løber af stablen. De starter med julen, hvor der er julefest for hele øen i forsamlingshuset i en af juledagene. Der er

nytårsaften, hvis omfang er blevet reduceret lidt til fordel for helligtrekongersaften. Desuden er der til fastelavn knyttet en tradition, at samtlige børn under konfirmationsalderen skal ud til alle husstande for at tigge til et børnebal. I påsken trilles der påskeæg, ligesom der er diletant. Desuden er der en maskerade, som i et par år er blevet lagt sammen med børnefesten ved fastelavn.

Vinterhalvåret spiller således en vigtig social rolle for omøboerne, uanset om man er fisker eller bonde. Det er i dette halvår, de har tid til at være sammen, snakke sammen, more sig og som Connie udtrykker det: »selv bestemmer«.

Helligtrekongersløb i 80'erne

I dag slutter julen, når børnene efter juleferien igen skal i skole – som oftest før 5. januar. Helligtrekongersaften er dog stadig festaften med typisk julemad.

Afstanden mellem Havnen og Byen mærkes ikke i dag, og de samme løbere kommer begge steder. Børnene løber tidligt på aftenen, mens voksne først løber omkring 9-10 tiden. Afsløring er i modsætning til 50'erne normen og skal ske, før den omklædte fortsætter til næste husstand. Ofte ender de unge og voksne omklædte enten på det lokale traktørsted eller hos en af de deltagende.

I forhold til 50'erne spiller traktementet en større rolle, når afsløringen *har* fundet sted. Børnene får slik og sodavand, de voksne »en lille en«.

Børnenes deltagelse

I dag deltager både børn, unge og voksne som *omklædte*, men der løbes som sagt på forskellige tidspunkter, ligesom det for børnene har en anden betydning end det har for de unge og voksne.

Børnene starter tidligt på aftenen, allerede ved halvsyvtiden, for som en mor siger: »Så har de ikke ro på sig længere.«

Et mål for børnene er at nå så mange husstande som muligt, før folk slukker lyset eller låser døren. I sig selv er der prestige i at besøge så mange som muligt, men det tæller også at få fyldt poserne, de omklædte børn har med til slik.

Børnenes deltagelse er vigtig i en social sammenhæng, idet de formår at komme i kontakt med og inddrage mange flere end de voksne. Børnene kommer bl. a. indenfor hos de ældre, som har slukket og lukket, når de voksne løber.

*Er det pige hænder,
eller drengehænder?
Store eller små
fødder? Er de mon
søskende eller ...?
Hvem er det nu,
der har det hals-
tørklæde?*

De unges deltagelse

Jeg opfatter de unges deltagelse i helligtrekongersløbet som en slags læreproces i at håndtere de våde varer:

»Jeg har også før, hvis der er kommet nogle ind ad døren, rendt med. Det har jeg. Jeg har også en gang rendt rundt sammen med min mor, Nanny, og jeg kan ikke huske, nogle flere. Men så kom vi op forbi skolelæreren og så fik vi også skolelæreren med ud. Det var meget skægt. Det var dér, jeg blev kendeligt beruset (griner) i hvert fald! Der skal man altså passe på, også fordi man render rundt og ind fra varme til kulde, *men det lærer man hurtigt.*«

Lones oplevelse er fra starten af 80'erne, da hun er ca. 16 år:

»Da vi blev større, begyndte vi selv at løbe. Jeg kan huske mor blev sur, da jeg endelig kom hjem. Jeg kan dårligt huske, hvem vi var. Vi var nogle stykker, der rendte sammen og så mødes vi med nogle af de andre og så følges man ad og så endte vi, så vidt jeg husker, på »Perlen« alle sammen. Men det er svært at huske, det går op i sprit som regel (griner).«

De voksnes deltagelse

De voksne omklædte kommer først afsted ved 9-10 tiden, men til gengæld varer festlighederne til langt ud på natten. For de fleste drejer det sig ikke om at nå så mange som mulig som:

*Unge udklædte –
og aftenen er endnu
ung!*

1. at nå nogle faste, der trofast venter (især ældre)
2. at narre sine venner
3. at se, hvordan de folk, man til dagligt ikke har kontakt med, bor
4. at besøge nogle, man kan hygge sig med, uforpligtende og lystigt.

Disse punkter udelukker ikke hinanden. Fælles for opfyldelsen af disse behov er imidlertid, at der sker en afsløring af den omklædte.

I dag er det ikke det primære at se hinandens hjem, idet den enkelte omøbo kommer meget rundt. Der er dog stadig enkelte hjem, det er attraktivt at besøge for den omklædte, fordi disse familier har minimal kontakt (på besøgsplanet) med resten af øens befolkning.

Lis, der er fysioterapeut på Omø og i kraft af sit arbejde efterhånden har været inde i de fleste hjem, har dog stadig et par stykker til gode – dem regner hun med at besøge til næste helligtrekongersløb. Det er sagt med et glimt i øjet, for der ligger ikke noget ondt i udtalelsen. At være nysgerrig i dag er primært en positiv dyd, som vidner om en interesse for hinandens ve og vel.

Et vigtigere behov er *lysten til at narre hinanden og skeje ud:*

»Altså man skal nok passe på ikke at skeje for meget ud, altså man skal ligesom holde sit image til hverdag. Og altså, men når man klæder sig ud, så kan man skabe sig lidt mere. Ja, altså man behø-

ver ikke at skabe sig, men altså, det er lige så meget fordi der er sjovt.«

Netop i forbindelse med at narre hinanden er deltagelsen i helligtrekongersløbet *planlagt*, enten ved at have gjort meget ud af maskeringen eller ved at have aftalt i forvejen, hvem man skal løbe sammen med. Alle på øen er klar over hinandens færden, og hvem man i dagligdagen normalt er sammen med, og at spekulere i dette for at narre værterne, som måske er ens venner, er frydefuldt. Som Susan på 25 udbød: »Du kan ikke regne med de ældre for de bytter om.«

For de voksne er det en kilde til latter at fortælle om, hvordan de har narret andre. Connie fortæller:

»Sidste år prøvede jeg selv, da jeg løb sammen med Mona ovre fra »Perlen«. Der var altså ikke nogen, der kunne DRØMME om at vi to var ude sammen, vel, men det pudsige var, at de gættede HENDE, de gættede ikke mig (griner).«

At Connie (lærer) har fået rokket lidt ved sit image ved at løbe med »Perlemutter« er helt sikkert. Da samværet med Mona faldt heldigt ud, og de begge var alene det efterfølgende år, fandt de to kvinder sammen hos Connie. Og der blev de til gengæld narret så eftertrykkeligt af Monas datter, der er teenager:

»Men så var det også meget skægt, for Mona var jo herovre sidste gang og så pludselig, så kom der en meget flot dame ind ad døren og vimser rundt og vi gættede og vi gættede, men vi kunne ikke finde ud af hvem det var. Så var det sørme Monas datter, der pludselig stod der og hun kunne ikke kende sin egen pige (griner). Hun var så gået op til Brugsen og havde klædt sig ud og hun havde sagt til Mona at hun skulle ikke klædes ud, fordi hverken Tine eller Lena (jævnealdrende veninder) gad at klæde sig ud, så DET skulle de ikke, og den ene var syg og den anden var sur, så jeg ved ikke hvad hun havde bildt sin mor ind (griner), så kom hun så selv først og der var ingen af os der kunne regne ud, hvem hun var, så hun måtte jo smide masken og så var vi jo ved at falde rundt af grin.«

At blive taget ved næsen er næsten lige så god en oplevelse, som at narre andre. Overraskelsesmomentet – at det forudsigelige ikke altid er forudsigeligt, gør det spændende at være vært. Ældre kvinder, der i de senere år har været vært har stadig julestjerner i øjnene og latter i stemmen, når de fortæller om *dengang* en omøbo, der lige var flyttet fra øen, helligtrekongersaften tog med færgen til Omø forklædt

som skærslipper. Ikke én havde kunnet genkende hende – alle havde troet, at hun var skærslipper.

Connies oplevelse med Mona viser også, at helligtrekongersløbet kan give anledning til nye bekendtskaber. Dette er også tilfældet i følgende eksempel:

Edith, der er 78 år og bor i udkanten af byen, løb stadig i 60'erne. Dengang var hendes familienetværk stort og hun tilbragte sammen med sin mand helligtrekongersaften i byen hos svigerinden og dennes mand. Men de er alle døde i dag og hun har næsten flere relationer til folk på fastlandet end på Omø.

I en årrække blev Edith ikke besøgt, hvilket hun var ked af og da det gentog sig i 1986, klædte hun sig ud og tog hen til et ældre ægtepar, som har en centralt beliggende gård i byen – hun kom aldrig videre. Det blev en fornøjelig aften, hvorfor hun i 1987 blev inviteret derhen som gæst.

I kraft af spontan deltagelse i helligtrekongersløbet etablerede hun altså et nærmere bekendskab til en familie og fik brudt den outsiderrolle, hun ellers var placeret i.

Ø-identitet og helligtrekongersløb

Jeg har i det foregående koncentreret mig om de individuelle behov, helligtrekongersaften opfylder for omøboerne. Men helligtrekongersløb har *i dag* også en anden og mere *kollektiv* funktion for omøboerne, som jeg afslutningsvis ganske kort vil komme ind på.

I løbet af de sidste 30 år er der sket en kolossal udvikling på de danske småøer, der igennem hundreder af år har ernæret sig ved primære erhverv som landbrug og fiskeri. Udviklingen, der bl. a. er betinget af en i 60'erne øget centralisering fra statens side på alle områder, i form af mere eller mindre usmidige lovparagraffer, der ikke tog hensyn til lokale særpræg og problemer, gør det at overleve på en småø problematisk.

Blandt andet den til stadighed dyre transport, den skæve aldersfordeling (få børnefamilier og mange ældre) bevirker, at mange småøer efterhånden har fået reduceret deres indbyggertal med ca. 40-50% over denne 30-årige periode.

I fremtiden kan disse småøer få svært ved at bestå som lokalsamfund med de særpræg, som har gjort den enkelte ø til en speciel ø. Mange af disse ø-samfund sygner hen sammen med deres historie og deres særegne kultur. Ofte er det et kapløb med tiden at skulle beskrive disse kulturer – de ældre dør, de unge flytter.

Det er dog ikke alle småøer, der på trods af de ovenfor skitserede tendenser, har opgivet. Nogle lever stadig videre med et aktivt socialt og kulturelt indhold i hverdagen, og til denne gruppe småøer hører Omø.

Efter indlemmelsen i Skælskør kommune i 1966 har det været vigtigt for omøboerne at markere sig (som omøboer). Det betyder bl.a., at de bevidst værner om øens særpræg. Disse er imidlertid *ikke* museums-genstande, der bliver støvet af og udstillet, men er, som artiklen også har demonstreret, levende og nødvendige ingredienser i dagligdagen.

At have en bevidsthed og et forhold til sin kulturelle særegenhed er for det omøske lige så nødvendigt, som at de økonomiske og materielle ting er i orden, for at øen kan eksistere som et lokalsamfund.

I forhold til »fastlandet«, »ovre på den anden side«, har omøboerne især her i 80'erne haft behov for at markere sig som øboer og omøboer – trusler om lukning af øens lille skole og af Brugsen m.m. har givet bl.a. helligtrekongersløbet en næsten symbolsk betydning for, hvor levende, speciel og særegent Omø er som lokalsamfund. Det er ikke bare en skik, det er også øboers identitet, det kommer til at handle om, når omøboerne gør opmærksom på skikkens eksistens ved at invitere journalister over for at deltage, som de gjorde i 1988.

Afslutning.

Med eksemplet Omøs helligtrekongersløb vil jeg pointere, hvor vigtigt det er, at analysere en skik i sammenhæng med det lokalsamfund, den eksisterer i. Faren for at eksotisere og at opleve skikken som statisk ligger lige for *uden* inddragelse af et historisk perspektiv, de materielle betingelser og de sociale relationer, lokalsamfundet rummer.

Kilder

Dansk Folkemindesamling, 1906/43.

Diverse årgange af Sjællands Tidende (lokalområdet Skælskør).

Interviews med omøboere, foråret 1987.

Litteratur

Bregenhøj, Carsten: »Helligtrekongersløb på Agersø«, Akademisk Forlag, 1974.

Bygd: »Temanummer om de danske småøer«, nr. 4, 1978.

Christiansen, P.O.: »Historie + Antropologi = historisk antropologi? Et etnologisk argument«, Fortid og Nutid, 1983.

Friis, Achton: »De Danskes Øer«, 2. udg. Gyldendal, 1962.

Garboe, Axel: »Agersø i Store Bælt med Nabo-øen Omø gennem Tiderne«, Kbh. 1938.

Hodne, Bjarne: »Muntlige Kilder«, Universitetsforlaget i Norge, 1981.

- Holter, Harriet m.fl.: »Familien i klassesamfundet«, Pax 1978.
- Højrup, Thomas: »Det glemte folk«, Kbh. 1983.
- Ministeriet for kulturelle anliggender: »Danmarks små øer«, Kbh. 1970.
- Møller, J.S.: »Fester og højtider i gamle dage«, bd. 1 + 2, Holbæk, 1933.
- Møllgaard, Johannes: »Byens sociale geografi, Studier af Skive«, Kbh, 1984.
- Nellemann, George og Sundbo, Jan (red): Kommunesammenlægning. En undersøgelse af sammenlægning omkring Skælskør 1.4., 1966«, Kbh. 1972.
- Rasmussen, Chr. Heilskov: »Hellig tre kongers løb på Agersø og Omø« i Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, 1969.
- Rørbye, Birgitte: »Studiet af fester«, i UNIFOL 1978.
- Skælskør kommune: »Dispositionsplan for Omø«, 1972.
- Storm, Birgitte: »Helligtrekongersløb på Omø. En analyse af helligtrekongersløbets funktion for omøboerne – i 50'erne og i dag.« Eksamensopgave til disciplinen »Social organisation og adfærd« i folkloristik, Institut for folkloristik, 1987.
- Swang, Anna: »Ungdommens festbruk. Nattefrieriet«, UNIFOL 1979.
- »Ø-posten«, nr 1-27, 1975-87.

Summary

Twelfth Night Celeration

On a few islands in Denmark they have an old tradition on Twelfth Night, January 5, of dressing themselves up and then visiting each other. The hosts are supposed to guess the identity of those wearing masks.

The article concentrates on the Twelfth Night Celebration on the island of Omø in the period from after the Second World War until today. The investigation has shown clearly that the custom is definitely not a statically autonomous custom but is, on the contrary, very sensitive to the changes taking place in the local community. This finds expression in particular in the relationship between the host and those who are disguised.

The investigation of the Twelfth Night Celebration shows that the function of the custom has changed. In the 50s it filled in particular the need to see how other people lived – non-committally – however, the relationship between the dresses-up and the host reflected the closed network of everyday life – among other things it was important for those that were dressed up not to be recognised.

During the 80s people still have a Twelfth Night Celebration but today the needs that have to be fulfilled are different. To dress up, to vary on, to have a crazy time are important needs internally even though it is, of course, still tempting to visit new arrivals and those whom one has not visited earlier. But also externally Twelfth Night has a utility value in relation to the surrounding world – viz. a way of strengthening the sense of community on the island – strengthening the identity of the island.

Methodically the investigation has shown the usefulness of using qualitative material. Interviews with both old and young inhabitants on the island have given a greater insight into changing attitudes of mind on the island – social relations, but has also contributed to an understanding as to how finely the island registers the slightest changes. Deaths, new residents, changes dictated by local government reforms, new difficulties for fishermen have given my investigations from 1987 a historical slant already today – only two years later.